

Om den svenska allmogens jakt

af

Nils Keyland.

Upphofvet till jakten i detta ords ursprungligaste mening kan anses hafva varit af två slag, dels människans näringsbehof, som drifvit henne att tillgodogöra sig det nyttiga i djurvärlden, dels nödvändigheten att oskadliggöra de element i denna, som på ett eller annat sätt uppträdt fientligt mot hennes intressen. I hvarje fall är denna handtering, om riktad på det ena eller andra ändamålet, ytterst att betrakta som ett existensvillkor för hvarje folk på naturstadiet.

Hvad vi för vårt lands vidkommande genom spridda fynd känna om de äldsta förhållandena är tillräckligt att konstatera jaktens betydelse som hufvudnäring äfvensom att i dess hufvuddrag klargöra spörsmålet om de jaktbara djurens utbredning under förhistorisk tid. Dock, några tillfredsställande detaljkunskaper om jaktnäringens ekonomiska betydelse i dess olika grenar kunna vi svårligen af dessa fynd inhämta. Vi måste ta ett stort språng framåt i tiden, innan vi i en upptecknad tradition möta några försök till mera detaljerade utredningar af en af vårt folks viktigaste lifsfrågor. Den förste författare, som mera ingående sysslar härmed, är ärkebiskopen i Uppsala, Olaus Magnus, som i sin *Historia de gentibus septentrionalibus* upptar till behandling de olika såväl jakt- som fångstmetoderna äfvensom jaktbytets mångahanda nytta och användning i hushållet och medicinen. Särskildt vid denna senare synes den mångsidige författaren fästa vikt. Hans uppgifter, hvilkas innehåll allt fortfarande gå igen i folktron, äro bevisligen sanna uttryck för

den tidens uppfattning. Och de låta oss klarare fatta de anstalter till själfbevarelse, som naturjägaren med sina otaliga knep afsett.

Enskilda förbud för vissa jakt- och fångstsätt förekomma visserligen redan i landskapslagarna; dock endast gällande villebrådsarter, som ansågos tillhöra den kungliga jakten. Några stadganden rörande fridlysningstider för det ena eller andra villebrådet förekomma däremot icke. Sannolikt voro också vid den tiden samtliga matnyttiga djur så ymnigt representerade, att några bestämmelser om inskränkningar i jakträttigheterna ej ansågos af behovet påkallade. Ännu på 1500-talet fanns enligt nämnde författare på numera sällsynta djur ett väckligt öfverflöd. Huru länge denna jaktens guldålder med obegränsade tillgångar på vildt varade, är ej så lätt att afgöra. Dock torde vi i de första bestämmelserna från midten af 1600-talet angående fridlysningstid för det mindre, matnyttiga villebrådet se ett bevis på en inträdande minskning. Vid denna tid börjar en för den svenska allmogejaktens forna frihet på skiftande öden rik lagstiftningsbana, som i stora drag täljer ej mindre om klasskampens och egoismens uppträdande i den mångbesjungna skogen än om ödeläggelsen af en af landets fordom förnämsta näringskällor.

Vi vilja här genom några enstaka exempel ur urkunderna söka belysa våra sagesmäns erfarenhet om jakten och dess resultat förr och nu. Så finna vi, att Olaus Magnus i anförda arbete ännu ej finner den ringaste anledning att knussla; med frikostig hand slösar han på sina jägare och fångstmän ur naturens förråds-kammare allt, hvad dessa rimligtvis kunna önska. Om hermelinjakten säger han, att hundarna bita ihjäl dessa djur och lägga dem i högar framför sina herrars fötter. Och hermelinen var ett för sitt dyrbara skinn synnerligen värdefullt jaktbyte.

I sin beskrifning, Jämtelands jakt och djurfänge (1749), anför Aeschill Nordholm några siffror, hvilka utgöra de första försöken till en statistik öfver dessa förhållanden.

»Haregiller», säger denne författare, »har nästan hvarje landtman. Ofta vet jag händt, att en öfver vintren fångadt 100:de, 150 eller 200 harar. Om jag skall göra en jämnad, kan med all säkerhet räknas 9 för hvar rök, blifver däraf en summa 16,416 harar, som

ärligen fälles. Godt understöd i spisen har landtmännen af dessa kreaturens kött, (och) ho vet icke hur goda och varma hare-skinns fellar äro till sängkläder.»¹

Af fågelfångsten i Jämtland gör han följande öfverslag: »De åren då fågelen efter vanligaste myckenhet vistas och fångas på våra skogar, försäljas öfver vintern ungefär uti Hammerdal 15 lass, Lit 10, Ragunda 10, Refsund 10. För de andra sju socknarna kan jag ej taga mer än 5 lass på hvardera, somliga mer och somliga mindre. Blifver således ett antal af 80 lass, då 32 lisp. varda räknade på hvart lass. Och jag tror mig ej fara vilse, om jag säger, det landet gör sig för denna fogel en årlig penning vid pass 30,000 dal. kopp:mt.»

Såsom ett exempel på fågelns ojämna förekomst må vi efter samme sagesman anförä följande uppgifter. »1745 om hösten, då såg man helt litet fogel nästan på alla orter, där han plägar vistas; men följande året eller 1746 begynte han, helst uti Norrland lika som inrymma alla skogar både större och smärre: då uti Jämtland hvar god fogelfångare hade ett lass till afsalu. Samma vinter, eller början af 1747, kom fogeln i så ringa värde, att en hjärpe eller ripa byttes på handelsplatsen för ett fikon. Landtmannen har då ätet, så, att han vämjdes vid fogel-kjött, och ingen ville kjøpa; emedan hvar fogelhandlare vid afsättningen i Stockholm kommer i förlust på 2 å 3000 d. Se vi på det året som efterkom, så var der icke en fjärdedel i jämnförelse med förra året. Men ännu mindre antal af fogel fångades i denna förflutna vinter, det landttullarnes specialer utvisa.»

Ännu fortlefver bland folket i bygderna en tradition, som synes vilja bekräfta, hvilken riklig tillgång på allehanda vildt ännu funnits för få mansåldrar tillbaka, samt med hvilken framgång och ifver en del personer ägnat sig åt det med en viss hemlighetsfull respekt betraktade jaktyrket. De af öfverdrift och humor färgade historierna,

¹ Under medeltiden åtnjöt haren, såväl som ekorren, skydd, emedan han betraktades som ett värdefullt pälsdjur. Nordholm beklagar, att folket ej förstär uppskatta harens egenskap som sådant. Hvad han anför om harskinnens handtering, att de visserligen affås, men sedan kastas på skräphögen, äger allmänt sin riktighet ännu i dag.

som gå igen här och där, tala oförtydligt om, hvilken roll jakten spelat i det dagliga lifvet.

Om Huske-Jo i södra Finnskoga berättas, att han nedlagt 36 björnar. Han hade haft björnen på sig så många gånger, att han var sönderrifven öfver allt, munnen satt på sned, och han måste begagna två käppar. Rockebärke i samma församling skall hafva nedlagt 200 älgar. En gång när han var ute på fågelskytte, fick han se en älg. Då tog han fällknifven och lade i bössan med påföljd att älgen damp.¹

En annan storskytt, Olof Pålsson i Rögden, nedlade en morgon tre björnar och ett skogssvin (gräfling).

Rankersknappen i Mangskog var en gång åstad och jagade. Först sköt han på en tjäder, som skadad flög ut på ett skogstjärn. På språnget efter denna ref han upp snösockorna i riset, hvarvid en hare uppskrämdes. Denne blef skjuten; men just som Rankersknappen fick fatt tjädern, stack han ned båda benen i vattnet. Uppkommen befanns han ha fyra stora laxar i damaskerna.

Mattes på Åmotsnäset i samma socken berättas en gång ha fått en tjäderhöna i en fiskmjärde, som låg upplagd på ett berg; därjämte en räf, som krupit in i mjärden för att ta hönan.²

År 1901 lefde ännu i Ytterhogdal, Härjedalen, en gammal jägare, som enligt meddelande af pastor Modin skall hafva fällt 130 älgar förutom en mängd annat vildt. Samme författare berättar om ett

¹ Det måste medgifvas, att jaktlagarna ej i allmänhet funnit hos allmogen sina lydigaste efterföljare. Såsom denna vanligtvis med ovilja betraktat hvarje inskränkning i sin frihet, så ock ej minst hvad angår ifrågavarande handtering. Det dolda missnöjet, som mera sällan gett sig luft i resonemang än i historier, hvilka kunnat uttrycka skadeglädjen öfver myndigheternas stukning, är af tämligen generell natur och belyses tillräckligt af följande typiska godbit. En gång kom länsmannen i sällskap med två drängar för att ta ifrån Rockebärke en älg, som de visste, att han tjufskjutit. »Har du älgkött?» sade länsmannen. »Ja väl har jag det», svarade Rockebärke, »men det är mitt kött!» »Tag fram det!» befallde länsmannen. »Hvar har du köttet?» »Det är i boden», genmälte Rockebärke, »det har du ingenting med att göra». Då befallde länsmannen sina drängar att bryta upp boddörren och hjälpte själf till. Men då sade R.: »Hvad är du för en lagens karl, som bryter upp andras lås!», och därmed tog han kommissarien öfver nacken och kastade honom utför stenbacken, att han så när slagit ihjäl sig. Men efter den betan kom länsmannen ej mer tillbaka.

² Jmfr förf:s anteckningar från Värmland i Nordiska Museet.

mera tillfälligt storkap i fångstväg, som kommer en att mindre be-
tvifla de öfverspända historierna från fordom. Detta inträffade
vintern 1902—1903. »En bonde därstädes», säger han, »kunde vid
sin första vittjning hemföra 38 tjädrar, 8 orrar och 3 harar, fyllande
hela golfvet i hans stuga». En arbetare erhöi på en gång 18 tjädrar
o. s. v. (jmf. Jägareförbundets nya tidskrift för 1903, sid. 131).

Under äldre tider torde sådana fångster ej ha varit sällsynta;
för närvarande måste, såsom förf. anger, händelsen tillskrifvas en
tillfällig rusning af fågeln, en sådan som ej ofta inträffar.

Med tiden har ifrågavarande jakt visserligen förlorat sin bety-
delse som näring; den idkas likväl ännu af skyttar och fångstmän
litet hvarstans ute i bygderna, helst där själfägande bönder dispo-
nera skogarna fritt för slik handtering. Dock gäller det numera på
grund af de olika djurslagens successiva förminskande i nämnvärd
grad endast jakt på hare och fågel eller en och annan rofdjursort,
som frestar skogsmannen för skottpenningarnas skull.

I nordvästra Värmland, där tillgången på sådant vildt ännu är
jämförelsevis rik, skall en fångstman, som har 100 å 150 snaror ut-
satta, under medelmåttigt goda fågelår kunna beräkna 20 å 30 *skott*,
motsvarande ungefär så många kronor i pengar. Men fångstlyckan
är oberäknelig och ytterst beroende på den olika tillgången på vildt
under olika år. Somliga år kanske han får 50 skott, andra ej mer
än 10.¹ Hvad här sagts om fångst gäller äfven skytte. Det ena
som det andra kräfver stor tidsspillan; och skall jägaren under så-
dana förhållanden kunna tänkas ha någon valuta för sitt arbete, då
måste denna ovillkorligen mätas med det nöje, som hans handtering
skänker honom.

Af jaktstatistiken framgår, att under åren 1827—1870 dödades
i Sveriges mellersta och nordligaste delar 4,685 björnar, hvilken
summa emellertid uttrycker ett minimum, då uppgifter nämligen
saknas för flera år, och då naturligtvis ett mycket stort antal dödade

¹ I vissa trakter af Norrland bedrifves fågelfångst allt fortfarande i stor skala.
I Härjedalen och Jämtland hafva vi sett kläfvar med flera hundra snaror, alla till-
hörande samma person. Dock hafva vi erfarit, att fångsten äfven där är långt mindre
lönande än längst tillbaka i mannaminne.

aldrig blifvit anmälda. Det är ock att märka, att dessa uppgifter härröra från en tid, då björnen hunnit bli jämförelsevis sällsynt. Från tiden före 1825 saknas statistiska meddelanden. Enligt anförda arbete af Nordholm betalades för björnhudar ända till 48 daler kopparmynt. De användes för resten af folket till underbredsel i sängar, slädfällar, mössor o. s. v. Björnsenor hafva gjort samma nytta som ren- och älgsenor. Som bekant har björnkött af allmogen betraktats som en läckerhet.

Af det anförda kan man förstå, att ensamt björnjakten under tider, då djuret ännu fanns i mängd, och då befolkningen var relativt mindre, måst vara af en ej oväsentligt ekonomisk betydelse. Hvilken annan fördel tillintetgörandet af så många skadedjur, som dem här ofvan anförda siffra visar, kunde medföra för landet, framgår af några statistiska uppgifter från 15 län i Sverige åren 1866—1870. Då dödades nämligen af rofdjur: 28 hästar, 460 nötkreatur, 30,448 svin, får och getter, 54,367 fjäderfä, allt värderadt till sammanlagdt kronor 264,836.

Detta alltså för en del af landet under en tid, då de värsta rofdjuren, björnen, vargen, järfven och lokatten, voro till största delen utrotade. Till hvilka siffror man skulle hafva kunnat komma under föregående århundraden, då dessa rofdjur ännu voro allmänna, är lätt att inse. Men någon statistik finnes inte från den tiden.

Att till följd af sådana hemska ödeläggelser folkets hämndkänsla växte stark och att ett hat uppstod, som endast kunde blikas genom dödsfiendernas fullständiga utrotande, är egentligen ingenting att undra öfver. Den hårda kampen för tillvaron är ej ägnad att göra människan känslig, tvärtom medför den ett förhårdande af sinnet, så att hon blir känslolös, äfven när det gäller oskyldiga offer.

Hastigt dödande redskap, sådana vår tid förfogar öfver, funnos ej; man ägde då inga bättre medel att tillgripa än de ofta långsamt dödande fångstredskapen eller de mot de större djuren sannolikt föga verksamma pilbågarna. Först på 1600-talet började flintläsgevär att i någon större utsträckning användas. Till en stor del med dessa primitiva medel har emellertid uträttats, att de flesta rof

djursarter f. n. äro så sällsynta, att de ej förmå anställa vidare skada.

Att rofdjurens utrotande i tidernas längd kräft oerhörda offer, mycket mod, mycken egendom, t. o. m. många människolif, därpå ha vi jakthistoriens vittnesbörd. Det måste ock på sätt och vis kunna betraktas som ett storverk, som tillskyndat nationen vinst i flera afseenden.

Såsom bidragande till våra skadedjurs snabba utödande särskildt under förra delen af 1800-talet måste vi framhålla det energiska ingripandet af flere namnkunnige storjägare, sådana som Greiff, Hamnström, af Ström, Westbaum m. fl., hvilka, flitigt sysselsatta med denna del af allmogejakten, framgångsrikt verkat på förbättrandet af skallplatser och af varggårdar, som i jakthistorien bära deras namn.

Men den plötsliga minskningen af rofdjursstammen under en viss tid, då både björnen och vargen liksom genom ett trollslag försvunno från stora områden, utan att oss veterligen några som helst utomordentliga åtgärder blifvit vidtagna, synes tyda på helt andra ej fullt utredda orsaker.

Mångenstädes, t. ex. på vissa trakter i Värmland, där detta inträffade på 1830- och 1840-talet, har allmogen varit böjd att i den plötsliga minskningen se en följd dels af de förbättrade eldvapnens, om jag så må uttrycka mig, moraliska inverkan, dels af vissa storjägares förmenta förmåga att genom besvärjelser fördrifva allt ondt i skogen.

Så berättas t. ex. om en gubbe i Östmarks socken, hvilken *stämde* vargarna från trakten med dessa ord: »Nu kommer I inte tepaka, se länge tänran setter i käkpenån men». (»Nu kommen I inte tillbaka, så länge tänderna sitta i käkbenen på mig».) Detta kallades att »vänne fåla» (vända fjäten, spåren), hvarmed menas att genom trolldom tvinga ett rofdjur att försvinna från orten. Enligt sägner skola alla björnar och vargar af samma orsak måst lämna dessa trakter.

Genom summering af de statistiska tabellerna öfver rofdjursjakten under perioden 1827—1870 finna vi, utom hvad som förut

blifvit meddeladt rörande björnen, att de fällda vargarnes antal var 10,977, loarnes 6,683 och järfvarnes 3,761. Dödade räfvar under åren 1827—1860 voro 89,929 samt under femårsperioden 1866—1870 innalles 123,335.¹ De dödade örnarnes antal under åren 1866—1877 var 9,723, hökarnes 71,294.

Kontrollen öfver rofdjursjakten möjliggöres numera genom bestämmelserna angående skottpänningar, för hvilkas erhållande fordras, att fällandet af djuren inberättas och styrkes. I fråga om jakten på nyttigt vildt däremot låter sig öfverhufvudtaget ingen statistik upprättas; i vår tid kanske dock ännu mindre än förr. De skärpta lagarna hafva så småningom verkat, att allmogejakten förvandlats till krypskytte i detta ords egentligaste bemärkelse. De lyckträffar, som ej berättiga till kontant erkänsla utan snarare till laga näpst, ligger det ej i skogsmannens intresse att bekantgöra. Alltså, den sida af allmogejakten, som på grund af sina många beröringspunkter med folkets bärgning och välstånd mest borde intressera, är och förblir till största delen insvept i mörker, blir för alltid de djupa ödemarkernas hemlighet.

Att genom öfverlistande bereda sig önskad åtkomst af skogens misstänksamma och försiktiga varelser, det är en uppgift, som måste anses från början hafva kräft intelligens och uppfinningsförmåga, därjämte och framför allt kunskap om djurens olika sätt att reagera mot människans anslag, om deras lefnadssätt, storlek och styrka. Genom sin hållning gent emot människans syften har naturen påkallat en viss kraftutveckling, som så småningom omsatts i insikt och erfarenhet om, på hvad sätt och med hvilka medel skogens består kunnat säkrast betvingas. Naturen har varit skogsmannens läromästare. Det är egenarten hos hvarje vildt, som först nödvändiggjort uppfinningen af en lämplig grundform för hvarje metod och redskap, och som sedan äfven föranledt den så fastställda typens utveckling i riktning mot en högre grad af ändamålsenlighet. För att kunna rättvist bedöma den kultur, hvarom här är fråga, hur enkel och fränstötande den än vara må, är af vikt att känna de för-

¹ Jämföres siffran 89,929 med 123,335, så märker man en disproportion, som endast kan förklaras af ofullständigheten i uppgifterna.

hållanden, hvarunder den uppstått och utvecklats. Endast mot en bakgrund af den natur, som återspeglas i djurlifvet, urmänniskans lefnadsvillkor och deras inbördes förhållande, får den sin rätta belysning.

På det att förhållandet mellan natur och kultur, hvilka alltid stå i en så innerlig växelverkan, må i hvarje punkt bli åskådligast möjligt belyst, är utan tvifvel riktigast att så att säga inom en ram låta hopföra alla de skildringar, som afse jakt och fångst af samma djurslag. Som denna indelningsgrund ej här, utan först i en vidsträcktare behandling af det historiska materialet kan ifrågasättas, vilja vi t. v. åtnöja oss med att i fråga om redskap endast skärskåda några vissa typiska klasser eller grupper, hvilkas arter till följd af principiell gemensamhet beträffande konstruktionen erhållit i praktiken samma benämningar, ehuru använda för fångst af skilda villebråd.

Gropar, som omnämnas redan i de äldsta urkunderna, danades i likhet med öfriga fångstinrättningar efter arten af det afsedda bytet, alltså varierande i fråga om storlek, gillring och öfriga säkerhetsanordningar. Från de största bland dem, älggroparna, hvilka borde vara ända till 18 fot i hvarje riktning, ha vi hela raden ned till de blygsamma hargroparna, som helt provisoriskt uppskottades i snödrifvorna. Gropar hafva användts för fångst af samtliga rofdjur. För björn, varg, räb och järf bonades de vanligen inuti med plankvirke, för klodjur, d. v. s. loar, däremot ofta med rund sten; för älg, ren eller därmed besläktadt villebråd, ansågs däremot ingen inre fodring behöflig. Gropar hafva dessutom användts, såsom nämnt, för harar; vidare för hermelin, igelkott och roffåglar. På den med någon svag betäckning försedda öppningen placerades ett bete i ändamål att locka djuret till att beträda försåtet.

Gårdar bestodo vanligtvis af höga och vidsträckta, inåtlutande inhägnader, inom hvilkas område de lystna djuren lockades genom utlagd åtel. Där, utan möjlighet att komma ut, blefvo dessa genom högst olika anordningar fångade eller dödade, antingen medelst gropar, anlagda vid försåtliga smyghål, eller medelst grofva nät,

placerade framför någon större öppning, eller ock, där slika inrättningar för fångst saknades, genom att rätt och slätt skjutas. Mest hafva gårdar, hvilka till följd af det dyrbara uppförandet måste byggas på allmänhetens bekostnad, användts för varg; och hafva vi af sådana s. k. *varggårdar* en mängd olika typer, dels enklare och ursprungligare, dels sådana, som under insiktsfulla fackmäns ledning utvecklats till en högre grad af fulländning. Troligen hafva gårdar äfven användts för björn. Räfvar fångades ofta i varggårdar, tillfälligtvis äfven andra djur. Dessutom hafva vi att nämna *hargårdar* samt de af finnmarkens lappar ännu under 1700-talet använda ren-gårdarna, hvilka, i fråga om konstruktion väsentligt afvikande från de förut nämnda, äro de största som förekommit i vårt land.

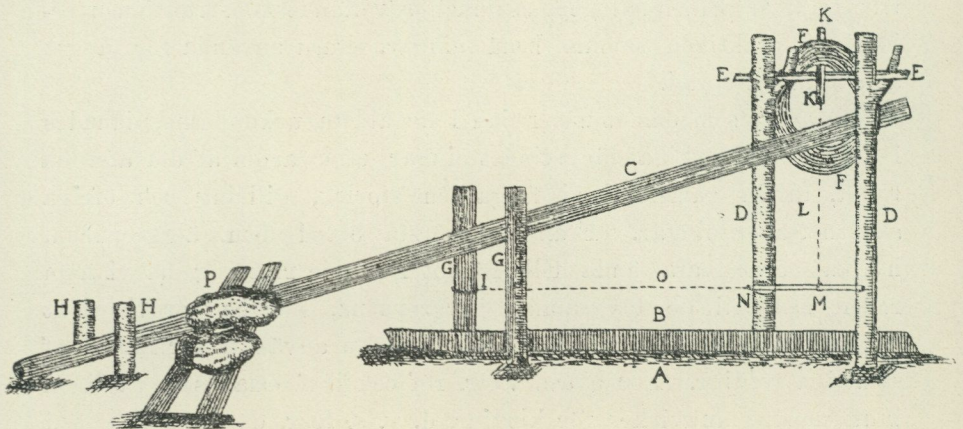


Fig. 1. Vargstock (efter A. Hilleström.)

Saxar, hvaraf en mängd olika typer finnas äro bland de få fångstredskap, hvilka ännu begagnas i någon större utsträckning, och hafva tjänstgjort för fångst af de flesta jaktbara djurslag, björn, varg, räf, järf, lo, utter, bäfver, ekorre, mård, iller, hare, säl samt dessutom flera slags roffåglar. Dessa inrättningar, hvilka fungera genom tvenne hopfällbara byglar, afsedda att vid minsta beröring slå om djurets ben eller hals, indelas i anseende till giller-inrättningen i *saxar med draggillring* och *trampsaxar*. Ofta äro de på insidan af byglarna försedda med järntagg, för att desto säkrare fasthålla bytet. Genom mångahanda tekniska förbättringar

och en allt mera fabriksmässig tillverkning hafva saxarna i flera afseenden förlorat sin karaktär af egentliga allmogeföremål.

Stockar, stockfällor, lämmar, brandar, lämugiller, stampa eller stappa samt *bakn*¹ äro uråldriga fångstinrättningar, som användts för björn, varg, räf, järf, utter, mård, gräfling, bäfver, hare, allehanda skogs-fågel, nötskrika o. s. v. Inrättningen består af tvänne stockar, af hvilka den ena är fast liggande på marken, den andra uppgillrad

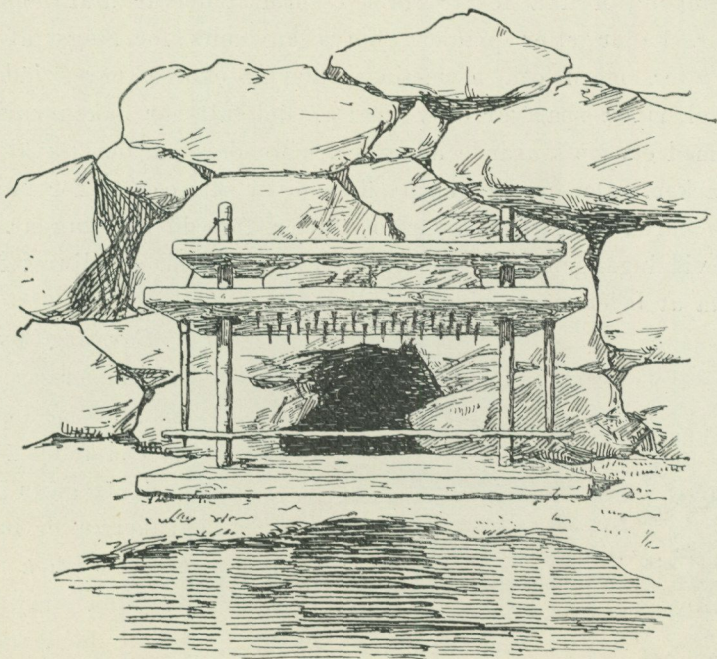


Fig. 2. Utterflake, rekonstruktion.

däröfver på så sätt, att den, då gillret vidröres, faller ned och dödar djuret. För vissa djurslag, såsom björn, utter m. fl., var fallstocken på undersidan vanligen försedd med taggar. För rofdjur har man — i ändamål att leda dessa i försätet — vanligen inrättat framför öppningen en inhägnad med inlagdt bete, för hvars åtkomst giller-inrättningen måst vidröras. Så ock för nötskrika. För djur, som hafva sitt tillhåll i gryt, har man placerat lämnen vid den till

¹ Södermannalagen, Byggn. balken XIX. Latin *trabes* (Olaus Magnus).

denna ledande öppningen. Skogsfågelstockar, harstockar o. d. hafva placerats i vägar med fri framkomst, de senare ofta vid smyghål i gårdesgårdar. *Räfklef* hafva anordnats inne i själfva gårdesgårdarna på så sätt, att en stång med påhängda tyngder blifvit uppgillrad öfver ett för ändamålet inrättadt kryphål. Stockarna, hvilka förete en mängd typiska skiljaktigheter, äro med sina ofta sinnrikt uttänkta anordningar, de intressantaste af alla fångstredskap.

*Flakar*¹, hvilka förfärdigats i form af dörrar utaf hopfogade stockar, kaflar eller plankor, hafva användts för fångst af björn, järf, utter, mård och hermelin, gräfsvin, ekorre, hare, tjäder och orrfågel, ripor, sparfvar o. s. v. I en del fall har flaken varit försedd med ett motsvarande underlag; merendels har den likväl hvilat på marken. Den uppgillras på flera olika sätt och är för fångst af vissa »hårda» djur, såsom järf och utter, försedd med taggar. Placeras vid ingången till gryt eller kringgårdas så, att djuret för att komma åt betet måste vidröra gillringen.

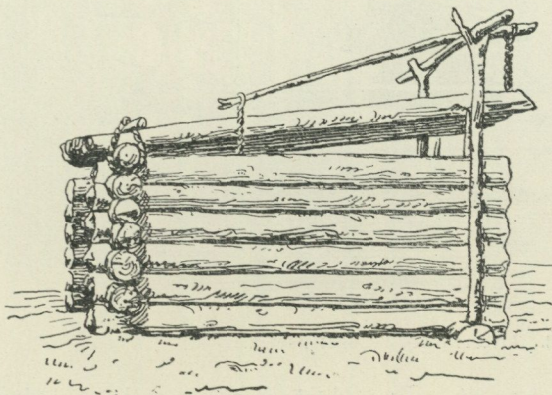


Fig. 3. Bås eller åfall, rekonstruktion.

Bås, åfall byggdes af timmer såsom helt små hus med öppning åt ena änden för djuren att gå in genom. Taket (eller luckan), som satt löst mellan de båda långväggarna, hvilande på bakväggen, uppgillrades på så sätt, att det, när betet vidrördes, föll ned med främre

änden och stängde djuret inne. Enligt Hälsingelagen² var det icke för någon tillåtet, utom då det gällde björn, varg eller järf, att

¹ Värml. *lämmar*. De ofvan beskrifna lämmarna kallas i Värmland däremot stockar. I Södermannalagen, anf. ställe, förekommer *flatu*, hvilket möjligen betecknar detsamma som flake.

² Wiperbobalken VIII.

bygga *bås* eller annat giller. *Bås* hafva brukats för fångst af lo, järf och räf; möjligen äfven för björn och varg. Enligt Olaus Magnus¹ användes på hans tid räfbås, som voro gräfd i jorden och försedda med en fallinrättning, som dödade det inträngande djuret.

Fällor, liksom *båsen*, afsedda att fånga djuren lefvande, hafva tillverkats på många olika sätt. Till dem räknas *räfholk*, *utterholk*, *gräflingholk*, som förfärdigades af bräder; *mård-* och *hermelinfällan*, som gjordes af urgräfd, hopfallande stockhalfvor; vidare *bäfvertenan*, som var af bräder, och *bäfvermjärden*, som tillverkades af spröt. För säl omnämnas en af timmer uppförd inrättning med falllucka, som väl närmast torde kunna hänföras till denna grupp. Fällorna placerades framför öppningar till gryt på så sätt, att de innestängda djuren, för att komma ut, måste tränga sig in i dem; eller nedsänktes de (näml. *bäfvermjärden*) med inlagdt bete på älfbottnen. *Märdfällan*, likaledes försedd med bete, placerades i närheten af någon öppning i en trädstam, där djuret hade sin in- och utgång, o. s. v.

Säll, gillrade på marken, hafva användts till fångande af hvarjehanda småfågel och rapphöns.

Burar (eller *trattar*), bestående af i marken nedslagna störrar, hafva användts för fångst af orrfågel. I fråga om formen hafva dessa varierat så tillvida, att de än varit jämnvida, än vidare upptill, än tvärtom. Vid en i midten af buren uppstickande stake har förmedelst en vidja varit fäst en horisontelt hängande kaffe med påhängda hafrerisslor. Vid försök att från kaffen nå risslorna, hafva orrarna, i det att denna vickat undan, fallit ned i tratten och fångats. I inrättningar påminnande om dessa, ehuru naturligtvis mycket större och alltid smalnande upptill, hafva förmedelst inlagdt bete äfven räfvar fångats. I burar, förfärdigade af träspjälor eller ståltråd och inuti försedda med nät eller hopsläende nätbågar, hafva fångats mångahanda roffåglar, såsom hökar, ugglor, ufvar och örnar. Till lockbete har användts en dufva eller höna,

¹ Historia de gentibus septentrionalibus, Romæ 1555 pag. 635.

lefvande eller uppstoppad; äfven ankor, orrar, skator o. s. v. För fångst af sparfvar, bofinkar, grönsiskor med flera småfåglar hafva begagnats burar af videspön med små ingångar som på en fiskmjärde. Talgoxar pläga tagas i små kärl, hvilkas lock blifvit uppgillrade (med talg som bete).

Gillrade spjut = *själfskjut*, *arf*, *häkta*, *lee*, *drag* omnämnas redan i landskapslagarna. I Hälsingelagen förbjöds att lägga *arf*, utom då det gällde vissa rofdjur; i M. Erikssons landslag stadgades, att fångst af älg förmedelst gillrade spjut ej finge förekomma i Göta- eller Svealand, med undantag af Dalsland, Värmland och Dalarne. Genom skilda lagbestämmelser hafva dessa redskap efter

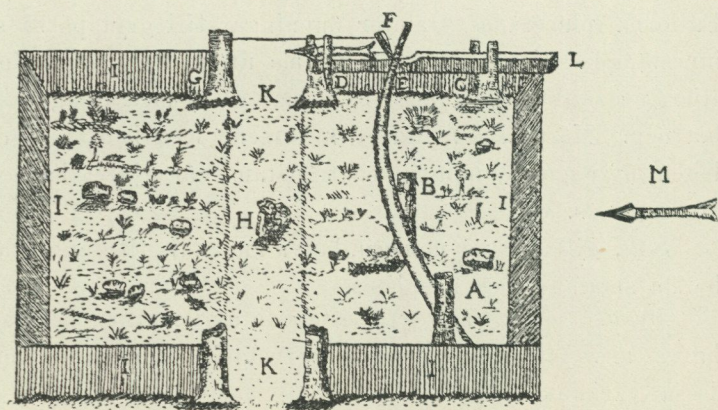


Fig. 4. Björnle eller björndrag (efter A. Hilleström.)

hand blifvit utdömda; och dock — vi vilja såsom ett exempel på lagens vanmakt nämna detta — användas de ännu i enstaka fall borta i obygderne. Gillrade spjut hafva längre tillbaka i tiden med säkerhet användts för alla större djur, som man af vissa antydningar kan förstå; litteraturen och traditionen hafva dock endast i fråga om *älglee* och *björnlee* några fullständigare skildringar att lämna. *Lee* eller *drag* för älg anordnas öfver någon skogsstig, där djuret har sitt stråk, på så sätt, att en öfver stigen utspänd tråd sättes i förbindelse med en gillerinrättning, hvilken håller i tillbakaöjdt läge en spänstig bom eller trädstam. Framför bommen,

med spetsen riktad mot den öppning, där älgen skall passera, ligger en pil, hvilken vid afgillringen framdrifves af bommen och rännes in i kroppen på djuret.¹ Vid fångst af björn användes en inhägnad, försedd med åtel samt med öppningar, hvari *dragen* inrättades. Gillernordningarna variera betydligt och äro ofta högst sinnrikt uttänkta.

Gillrade sälspjut, innefattade i cylindrar och framdrifna af spiraler, beskrifvas.

Gillrade bågar och bössor (lurbågar och lurbössor), drag hafva begagnats enligt samma princip som de ofvan omnämnda *dragen*. Föregångstypen representeras gifvetvis af bågarna, hvilka omnämnas redan hos Olaus Magnus. Men ännu på 1700-talet användes sådana af lapparne för dödande af björn. Där *lur* användes för rofdjur, begagnades åtel, utlagd i skottlinjen och genom en sträng förbunden med båg- eller bösstrycket. När åteln vidrördes, gick pilen eller skottet af. Äfven användes inhägnader såsom i fråga om, björndrag. Pilarnas form varierar från den spetsiga till den breda eller halfmånformiga, hvilken senare användts särskildt på så kallade räfbågar. *Lur* har säkerligen användts för flerehanda djurslag, ehuru endast tre à fyra stycken finnas omnämnda.

Gillrade bulvaner med stomme af trä eller annat fast material, utstyrda i form af en höna, orre eller dufva och försedda med spjut eller »huldade» ståltrådstaggar, hafva brukats för roffågelsfångst. När t. ex. den spejande höken från sin höjd slår ned på det förmenta rofvet, borrar han spjutet eller taggarna i sig och blir fångad. Lefvande lockfåglar, bundna på en brädlapp, som rundt om varit försedd med dylika spetsar, hafva äfven förekommit. Äfven omnämnas bleckbulvaner, försedda med en gillrad pistol.

Snaror.² Till denna grupp af fångstredskap kan hänföras ett rikhaltigt material af typer och variationer, använda för fångst af alla jaktbara djur från de största till de minsta — björn, varg, räf,

¹ Järfgiller af samma princip, fastän af annan konstruktion, omnämnas. Här satt pilen, färdig att vid beröring af åteln uppdrifvas af en båge, dold under ett med håll försedt bräde.

² I landskapslagarna förekommer benämningen *rårep*.

lo, mård och hermelin; älg och ren; gräfsvin, utter, hare och ekorre; alla större roffåglar såsom örnar, hökar, ufvar, ugglor o. s. v.; tjäder, orre, järpe, morkulla, dal- och fjällripa; alla slags trastar, sidensvans, domherre, nötskrika, korsnäbb, nattvaka; vidare allehanda vadare och sjöfåglar m. fl. som här ej kunna uppräknas. För de största rofdjuren, björn, varg och möjligen järf, hafva, såvidt oss är bekant, endast *vippsnaror*, afsedda att medelst löpande tyngder hissa bytet till väders, blifvit använda. Sådana hafva på ett eller annat sätt stått i förbindelse med en åtel, vid hvars beröring den

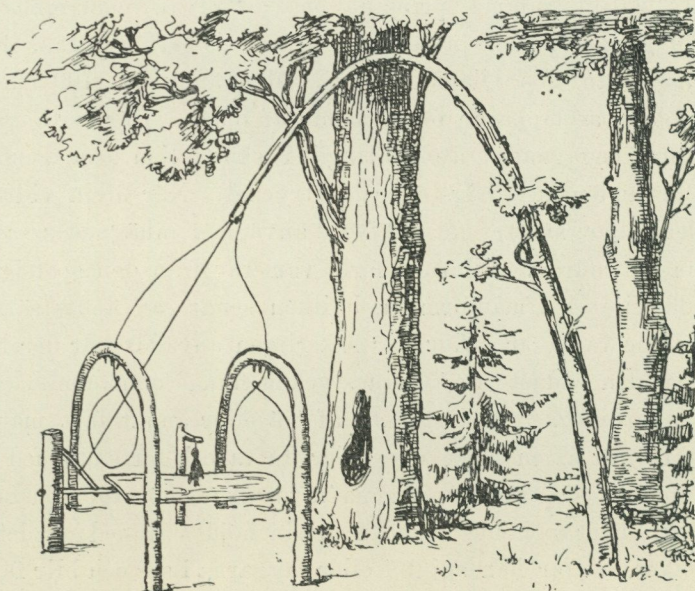


Fig. 5. Vippsnara, rekonstruktion.

försåtliga mekanismen bragts att fungera. Ett annat slag af vippsnaror äro s. k. *spättsnaror*, äfven nämnda *upphäfla* och *upphäfva* (sing.), hvilka benämningar syfta på snarans uppgift att upphissa bytet i luften. Dessa, som äro fästa vid toppen af till marken böjda ungträd eller öfver lämpliga underlag lagda stänger med tillräckligt tung rotända, kallas äfven *hinkar*, och hafva brukats för varg, räf, lo, hare, tjäder, orre o. s. v.

(Forts.)